

יהודי מצ'רנוביץ' בשבי הנאצי

נולדתי ב־1923 בעיר צ'רנוביץ, עיר־גבול ובה אוכלוסיה של 300,000 תושבים, מהם כשליש יהודים. שלוש שפות שלטו בעיר — המשכילים דיברו גרמנית במבטא שוואבי, הכפריים דיברו רוסית, רוסנית ומעט רומנית. שליטתי בשפות אלו מקטנותי עמדה לי בעת מבחן.

חמישה ילדים היינו בבית, שני אחים ושלוש אחיות. השתייכנו למעמד הבינוני ולא חסר דבר בביתנו. למדתי בחדר אבל עיקר השכלתי שאבתי בבית־ספר בו למדתי עשר־שנות לימוד. ביתנו היה בית מסורתי ואנוכי הינחתי תפילין עד גיל 15.

דבר עלייתו של היטלר אמנם הגיע לאוזנינו, אך עד שנת 1939 היו הנאצים רחוקים, והדבר כאילו לא נגע לנו. עם פרוץ מלחמת העולם הפכנו לאזרחים סובייטיים אשר בימים ההם, ימי הסכם מולוטוב—ריבנטרופ, שיתפו פעולה עם הגרמנים. גדלתי בין גרמנים, למדתי עם תלמידים גרמנים, שלטתי בשפתם, במבטא שוואבי מקורי, אך יהודי הייתי וידעתי על הזוועות שנכוננו לנו מידי הגרמנים. בינתיים פורקה הברית בין הרוסים לבין הגרמנים והם הפכו אויבים זה לזה. לא ידעתי כיצד ניתן לי לקחת חלק פעיל במאבק נגד ההיטלריזם. ב־1941 גייסו את הגילאים הטרומ־צבאיים ואף אני יצאתי לאימונים. הצטרפתי גם לקומסומול כמו כל הנוער היהודי. כולנו נשלחנו לפשמישל. ביום בואנו לשם הפציצו הגרמנים את פשמישל ואנוכי — נער אשר עד אז טרם ראה פני מת, ראיתי כמו עיני מהו הרס הנגרם על־ידי המלחמה, ללא כל אבחנה.

הנוער שנאסף מכל ארצות בריה"מ — לאטביה, ליטא, אסטוניה, לא הספיק להתאמן. מיד קיבלנו כולנו מדים צבאיים ונשק אישי ונאלצנו להתחיל בנסיגה. היתה זו יותר בריחה בלתי מאורגנת, ללא פיקוד וכמעט ללא מטרה מוגדרת. רצנו ימים ולילות, מבלי לשים לב לרעב ולחברים אשר אבדו בדרך. היהודים נסו על נפשם, נרדפים ע"י הידיעה הברורה, מה צפוי להם במקרה שהגרמנים ישיגו.

בדרך הבריחה עברתי ערים רבות בדרום מערב רוסיה וראיתי איזו פאניקה אחזה ביהודים במקומות אלה. נפגשתי עם שיירות פליטים, אשר שרכו דרכם עם מטענם חדל, והמפציצים הגרמניים לא חדלו מלזרוע הרס מלמעלה. אף אנו, פליטים במדים, רצנו כצאן, ללא מנהיג, תחת השם הכולל — „בראטווה“, כלומר — „אחוזה“. כל הזמן הלכנו בשדות, כדי להתגונן בפני ההפצצות. התקדמנו למרכזה של רוסיה — עד ששרדתי לבדי בתוך שדה חיטה, לא מצאתי איש מחברי איתם יצאתי לדרך. עליתי על הכביש. מסביב נורו יריות אשר נשמעו מכל עבר, נראו כפרים שעלו באש. לפתע ראיתי מכונית משא ובה חיילים רוסיים. גלגליה של המכונית היו „מפונצ'רים“, כנראה שפגעו בהם כדורים. המכונית התקדמה לאיטה. התחננתי בפני החיילים: „אחים! אל תעזבוני פה, קחוני עמכם!...“ הקצין שביניהם השיב בשלילה: „אין מקום!“ המשכתי לרוץ בעקבותיהם ולהתחנן עד שנכמרו רחמיו של הקצין והוא זרק אלי מלמעלה חגורה, נאחותי בה ורצתי

אחרי המכונת כ-15 ק"מ, עד שהגענו לבילאיה-צרקוב. הגענו לשם בלילה והקצין הביט בי מופתע: "עורך חי?" רצתי תוך מאמץ אל-אנושי, ובלבד שלא להישאר לבד. גם העיר בילאיה-צרקוב היתה הרוסה מהפצצות. נכנסנו למפקדה ושם נאמר לנו כי במרחק של ארבעה קילומטר מן העיר אולי נצליח להשיג את הרכבת האחרונה. למזלי, הישגתי את הרכבת שהיתה מלאה וגדושה חיילים ואזרחים פליטים. למחרת בבוקר החלה הרכבת לזחול ולהיעצר. נורו עליה כדורים מכלים ארטילריים. לפתע פגע פגז בקטר והרכבת נעצרה לגמרי. כל נוסעי הרכבת התפזרו וחיפשו לעצמם מחסה בשדות החיטה והתירס. הלכתי בלילות, ישנתי בימים. בעיקר ניוונתי מגרעיני התירס. מאז למדתי לאכול בהנאה רבה תירס ירוק, בלתי מבושל ואף את ילדי לימדתי לאכול תירס ירוק. מאוחר יותר הישגתי מזון בכפרים. אם לא נתנו לי מתוך רצון נאלצתי ליטול בדרכים אחרות, אם בגניבה או בכוח.

עד שהגעתי לדניפרופטרובסק התארגנה החזית מחדש. כאשר התייצבתי בצבא לא יכולתי להשיב בבירור על איזו יחידה נימנית. אף לא הספקתי לקבל כל הכשרה צבאית מלבד השימוש ברובה. נשלחתי לקאזאן ושם הצטרפתי לדיביזיה קרבית אשר יצאה אל קו בריאנסק-ויאזמה. למדתי אז לרכב על סוס, כפי שחייבה עבודת התותחים. כשהגיע החורף עברה החזית אל יערות-העד שקשה לתארם בפני אלה שלא היו ברוסיה. הגשמים ירדו בלי הפסק. תמיד היינו רטובים עד לשד עצמותינו. ישנו תחת כיפת השמיים. נוסף לכל חייבים היינו לטפל גם בסוסים. זכורני, שבלילה כזה של גשם וקור, שקענו פעם בבוקר באמצע היער והמפקד פקד לרדת מן הסוסים. הוא עטף ראשו בסגין והחוזה בידו תנועה רחבה: "תסתדרו לכם" עודני זוכר שחיבקתי עץ אשוח, כאילו היה אמי, ובכיתי כילד. בעצם הייתי עוד ילד...

אחר-כך באה תקופת החפירות. התחפרנו כחפרפרות בטין הרטוב. הייתי יהודי יחידי בין גויים אשר כלל לא ידעו כי יהודי הנני. כוניתי מיסקה.

ב-1941 העבירונו לחזית רז'ה, שם ניסו הגרמנים לפרוץ לעצמם דרך למוסקבה. באחד הלילות התגנבו מספר חיילים, ואנוכי ביניהם, אל הכפר הסמוך. השתוקקנו להתחמם מעט בבית חם ולאכול. באותו זמן פרצו הגרמנים את קו החזית והפגינו את סוללת התותחים שאנו היינו אחראים לה. כשנתפסנו והודינו במעשינו ערכו לנו משפט-שדה והועברנו לפלוגת העונשין.

יראנו מאוד מן העונש הצפוי לנו אך עד מהרה התברר כי החיים בפלוגת העונשין היו ממש חיי גן-עדן. הבגדים שקיבלנו היו חדשים, קיבלנו אוכל בשפע ובערבים שיחקנו בקלפים. שמת לי לבי לכך כי אחוז גדול מאלה ששרתו בפלוגת-העונשין היו קצינים שהורדו מדרגתם. עברנו קורס מזורז לחבלה מבלי לדעת כלל מה מצפה לנו. אני התיידדתי עם קצין פיקוד שהיה "נאצמן", כלומר, בן לאחד העממים שנצטרפו לבריה"מ.

עם תום קורס החבלה נשלחתי עם קבוצת חיילים, כשאנו עמוסים בחומרי נפץ, לעבר הקוים, כדי לחבל בעמדות האויב. רעדתי מפחד, אך כאשר יצאנו מן השטח שלנו אמר לנו הקצין הלא-רוסי: "אחא, אין צורך לסכן את החיים, שכבו לכם!" שבנו כולנו עם בוקר לעמדה שלנו וכך חזר הדבר מספר פעמים. עד שהוחלף ה"נאצמן". הקצין החדש היה כנראה פאטריוט והוציא אותנו לפעולה. כאשר ניסינו להסביר לו כיצד פעלנו עם המפקד הקודם קרא קצרות: "קדימה!" בקוים הגרמניים נתגלגלו ומיד התחילו יריות מכל עבר ומכל הכלים. היו גם הרוגים ופצועים. איני זוכר דבר מלבד זאת שרצתי בכל כוחותי

בדי לצאת מטווח היריות. כשנדמו היריות, נפלתי על הקרקע באפיסת כוחות ומרוב עייפות נרדמתי במקום עליו השתרעתי. כשהתעוררתי ראיתי עצמי לבדי בשדה הפתוח והמושלג. מסביב שרר חושך. חיפשתי את הדרך חזרה אולם הלכתי בכיוון התפוך, לקווי הגרמנים.

שרר קור עז ואני חיפשתי להגיע אל מקום ישוב כלשהו, להיכנס לשעה קלה תחת קורת גג. אך כשהתקרבותי לישוב, הרגשתי מיד במשהו זר, בלתי מוכר לי. אפילו הגדרות בכפרינו היו שונות. לפתע שמעתי קריאה: "האלט!" ואם כי הבנתי יפה את הקריאה הגרמנית פניתי עורף והתחלתי לברוח. הגרמנים פתחו באש אך אני המשכתי לרוץ וכמעט שעלה בידי להימלט, לולא נכנסתי לתוך שדה של מוקשי אזעקה. לידי התפוצץ מוקש ורסיס אחד חדר לידי. נפלתי וכבר הייתי בטוח כי בא קיצי. התקרבו אלי מספר חיילים שדיברו ביניהם גרמנית. האחד מהם הסיר את כובע הפרווה שלי והשני — את מגפי הלבד. אחר כך סחבו אותי כאילו הייתי פגר, אל המפקדה. אחד החיילים סחב אותי בשערותי אשר זה זמן רב לא סופרו. הוכנסתי לבית בו התמקמה המפקדה. בבית היה חם ומחניק. הקצינים התהלכו בנעלי בית. היה זה הראשון לינואר 1942 והנורצרים חגגו את כניסת השנה החדשה. הם שתו ושרו שירי ליל הסילבסטר שהיו ידועים לי עוד מהבית. החייל שהביאני ניצב דום בפני הקצין שהיה נעול נעלי בית ואמר: "תפסתי איבן אחד". הקצין מזג לי כוס קוניאק ואמר ברוסית רצועה: "שתה, חג היום. סטאלין קאפוט, אתה הולך לאמא". השכיבוני ליד התנור המוסק. בעלת הבית, איכרה רוסייה, התחילה לבכות כשראתה אותי: "ילד מסכן! מי יודע היכן מתגולל עתה בני, בריבטני?...". אחד הקצינים זרק לי חצי כיכר לחם. על אושר כזה לא העזתי אפילו לחלום.

פתאום נפתחה הדלת כבסערה ונכנס פנימה קצין ובעיגו מוגוקל. כולם קפצו והתמתחו בעמידת דום. אנוכי נשארתי במקומי והקצין שהשקני קוניאק הורה לי לקום. הקצין שנכנס התיישב בראש השולחן וציווה: "להמשיך!". אותו קצין שקידם את פני בתחילה דייווח למפקדו: "תפסנו איבן אחד אשר חצה את הקוויים". המפקד הבחין בכך ששרוולי מגואל בדם. הוא צעק: "להביא חובש!". החובש הגיע, בדק את זרועי וחבש את הפצע. המפקד אף הבחין בכך שיחף הנני ושאל: "האם כך הגיע אלינו?" החיילים שהסירו מעלי את קובעי ואת מגפי הובאו בפני המפקד והחזירו לי את חפצי. הוא שאל ברוסית נלעגת: "מנין באת הנה?" כאשר אך הזכרתי את פלוגת העונשין ראיתי מיד שהקצין בקי מאוד בנושא ואף ידע שמו של מפקדי הקודם. אחר כך שאלני מאין אני. עניתי: "מסבאסטופול". תשובה זו הכינתי לי מבעוד זמן. ידעתי היטב כי כדאי לי להסתיר דבר יהדותי. כן ידעתי כי סבאסטופול הרוסה כולה ומרבית תושביה היו טאטרים. נוח היה לי להיות טאטרי מאשר יהודי בחברת הגרמנים. וכך גם עניתי: "אינני רוסי, אני טאטרי ובאתי מקרים".

הגרמנים החזיקו בי חודש ימים. בינתיים העלה הפצע ארוכה. אנוכי שרתתי את הגרמנים. ביצעתי כל מיני שליחויות ואף ציחצחתי נעליים. איש לא חשד בי ששומע אני גרמנית. כעבור חודש ימים שלחוני בעגלת חורף, בלוויית שני שומרים, למחנה שבויים שבקורסק, בתוך לבה של רוסייה. התנאים בהם החזיקו את השבויים הרבים היו מחרידים. מאות היו שמתו מקור ומרעב. מדי יום היו מוציאים לעבודה אלפי אנשים, לסלילת כבישים מעל לביצות. לשם כך היו כורתים עצים צעירים מיערות העד שבסביבה, קושרים את העצים האחד לשני ובהם מכסים את הביצות כדי שיוכלו לעבור על פניהן בעגלות. היתה

זו עבודה מפרכת. מפי חברים שמעתי שנעשו נסיונות להרוג שומרים ולברוח אל היערות. לאחר כל מקרה של בריחה היו מוציאים להורג פי שלושה ממספר הבורחים.

פעם, בהיותי עוסק בעבודה ראיתי שהשומר הגרמני זורק בדל סיגריה אשר נפל בסמוך אלי. כבר רציתי להתכופף ולהרימו, אך השבויים שעבדו עמי הזהירוני: „אל תגע! הוא יירה בך!..” אך התשוקה והרעב לסיגריה היו גדולים ועל כן אזרתי עוז ופניתי אל השומר בגרמנית משובשת: „קאמראד, האם אתה מרשה לי לקחת את שארית הסיגריה?” הגרמני ממש נדהם. הוא לא תיאר לעצמו שבמחנה שבויים רוסיים בקורסק ימצא אדם השומע גרמנית. הוא שאל מופתע: „הינך מדבר גרמנית?”

— „רק מעט.”

— „והיכן למדת?”

— „בבית-הספר.”

מיד חשתי בשינוי היחס. הוא זרק לי קופסת סיגריות והיתה לי הרגשה כאילו נפל לידי אוצר. את הסיגריות חילקתי בין החברים אשר גם יחסם אלי השתנה לטובה, לאחר שנודע להם כי אני מבין גרמנית. מאז נהגו לפנות אלי שני הצדדים באותה שאלה: „מה הוא אומר?” לא אחת חקרנוי חברי הרוסיים. האם אינך ממוצא גרמני, מאזרחי רוסיה הגרמניים היושבים על הוולגה?” ואני עמדתי על שלי: „לא! אני טאטרי מקרים.”

בהיותי בשבי, התיידדתי עם קצין אחד, יוצא העיר רוסטוב. שמו היה פיקור. יום אחד נודע לי שאוספים בעלי מקצוע מקרב השבויים כדי להעבירם לעבודה אחרת. הגרמני ששמר עלינו גילה לי שאם יתמזל מזלי ואצליח להיכנס לטראנספורט זה — יש לי סיכויים להגיע חי לסוף המלחמה. ליותר מכך לא שאפתי באותם ימים קשים! על כך, סיפרתי לידידי פיקור. הוא אירגן קבוצת שבויים שהצהירו שהם בעלי מקצוע. למחרת הגיעו אנשי אירגון „טודט”, ואני הכרזתי על עצמי כעל רתך-בחסמל. נכנסתי לפלוגה אחת עם פיקור ושנינו בעצם לא ידענו כל מקצוע. עברנו גם מבחן של כושר גופני שהיה פרימיטיבי למדי: כל נבדק קיבל מהבודק דחיפה חזקה. אם החזיק מעמד ולא נפל — נמצא כשיר. הייתי בין החזקים ונשלחתי באטאפ. הלכנו ברגל 30—40 ק”מ ליום. מלווינו התחלפו ואנו המשכנו. הגענו, תוך הליכה ברגל, מקורסק לוולקוויסק שבליטא. שם עלינו לרכבת. בתוך קרונות של בהמות הגענו לאוסטריה, לנוישטדט, ליד וינה. בדרך נפלו קורבנות מרעב וקור. במקומות רבים הבחינו האיכרים הרוסיים שבתוך הרכבת מובלים שבויים רוסיים. הם עזרו לנו בלחם ותפוחי-אדמה.

בנוישטדט הביאונו לבית מרחץ ושם גילחו לנו את השערות והלבישונו מדים רוסיים חדשים שעליהם מוטבעות כתובות, לפנים ומגב: „ק.ג.פ. — שבויי מלחמה”. קיבלתי אף מספר, 311, ונשאתי אותו עד לסוף המלחמה, בהיעדר כל מיסמך אחר. מנוישטדט יצאנו ברכבת נוסעים, תחת משמר כבד. נסענו ימים וליילות. אבדה לנו תחושת הזמן. כיוון שהבנתי גרמנית, לא היו למלווינו כל סודות בפני. מהרמזים שהחליפו ביניהם הצלחתי להציל שהם מודאגים מהמצב בחזית ושהגרמנים נמצאים במצב של נסיגה מתמדת. בחודש מרץ עברנו את נהר הריין והתחלנו לחוש בשינוי האקלים אשר נעשה חם ורך. שמענו שהתושבים מדברים שפה זרה, בלתי מובנת לנו. כך הגענו ללרזש, עיר בדרום צרפת, בביסקאיה. יצאנו והלכנו ברגל, תחת משמר כבד, מן הרכבת אל הנמל. הצרפתים שנפגשו לנו בדרך נופפו לנו בידיהם לאות ברכה. הוכנסנו לבטן של אוניית משא והפלגנו לאי אולדרן. באי מפורים כפרים אחדים ושתי עיירות. אוכלוסיית האי מורכבת בחצייה

מצרפתים ובחצייה מספרדים. הוכנסנו לחצר גדולה, שם מצאנו שבויים מכל הארצות הלוחמות בגרמניה: אנגלים, אמריקאים, פולנים, כושים. אנו היינו קבוצה ראשונה של רוסים. לא היה כאן לא ס.ס. ולא צבא גרמני. נמצאנו ברשות אירגון "טודט" הגרמני שבו עבדו גרמנים קשישים ונוחי מזג. התחלתי לעבוד בריתוך חשמלי. תחילה לא הבנתי מאומה בעבודה זו, אך במשך הזמן הסתכלתי ולמדתי והיום חושב אני עצמי לבעל מקצוע בענף זה.

השפה שקישרה בין השבויים שנאספו מארצות רבות היתה גרמנית משובשת אשר כולם סיגלוה לעצמם. באי זה נשארנו עד סוף שנת 1944. השבויים הרוסיים היוו כעין מעמד נחות. כולם, מלבד הרוסים קיבלו סיוע מהצלב האדום הבינלאומי. חולקו חבילות, היו מבקרים אצל השבויים כדי לבדוק את מצבם. השבויים הרוסיים היו מוזנחים לגמרי. איש לא התעניין בהם. במשך ארבע שנים לא ראיתי עתון ולא הגיעה אלי שום ידיעה מן הבית. בשנה האחרונה לשהותנו שם שוב שמענו רמזים, מן הגרמנים עצמם, שהצבא הגרמני ספג מפלות בשתי החזיתות. בקירבת העיר ראינו מטוסים שחלפו בשמיים, היו אלה מטוסים אמריקאיים שהתחילו להפציץ את דרך נסיגתם של הגרמנים.

ביום בהיר אחד לא העירונו לעבודה. השכם בבוקר מדי יום היו מקימים את השבויים בצעקות גסות. הפעם לא היה מי שיצחק, כיוון שכל הגרמנים הסתלקו מבלי להודיע כלל. האמריקאים הגיעו לשרבורג והבריטים למרסיי ושיחררו אותנו. היינו חופשיים. שמענו מרחוק את הקריאות העליונות של תושבי האי: "תחי צרפת!" הם התקרבו אלינו עם דגלים בידיהם ופתחו לנו את השער. השמחה הציפה את הכל. התחבקנו ומאשרים היינו לצאת מן השיעבוד.

פרצנו אל המחסנים של הגרמנים והצטיידנו בנשק כי המלחמה עוד טרם נסתיימה. כל עוד נשארנו באי היינו ניזונים משבלולים אשר גידלו התושבים למכירה, כשם שאנו מגדלים דגים בבריכות. אף יין נמצא לנו בשפע כי האי משופע היה בכרמים. האקלים היה דומה מאוד לאקלים של ארצנו. נהנינו מן החופש עד שהגיעה ספינה אמריקנית גדולה שהחזירה את כולנו ללרשל. שם קיבלנו רשות לנסוע לכל מקום שבתחומי אירופה. קיבלנו מדים אמריקנים וכתובת על השרוול: "ד.פ.", כלומר, "שבוי מלחמה משוחרר". דבר ראשון שעשינו היה החלפת המדים בבגדים אזרחיים. התחלקנו לקבוצות. אני נשאיתי עם ידידי הנאמן פיקור, אשר איתו יחד עברתי כה רבות במשך ארבע שנים. הוא היה היחידי שידע דבר יהדותי. הסתובבנו בכל צרפת, כי שאפנו להכיר את הארץ. הצטרפנו ליחידה כושית. קיבלתי מכושי אחד שעון השמור עמי עד היום. הציעו לנו להתגייס לגיון הזרים. פיקור סירב. הוא אמר כי די לנו בטילטולים, אנו חייבים לחזור למולדת. בפריז פנינו למפקדה צבאית, ושם שלחו אותנו לשרבורג ומשם הפלגנו באנייה לסאו-המפטון באנגליה, אחר-כך הגענו לגלאזגו בה נאספו כל אלה שדרשו ריפאטריאציה לרוסיה. עלינו על אנייה "אלמזורה" והגענו לרוסיה עוד טרם נסתיימה המלחמה. נסענו דרך גיברלטר, מאלטה, קונסטנציה, עברנו את הדרדנלים. כשהגענו לאודסה ראינו חורבן גמור. למרות שראינו את ההרס הרב שגרמה המלחמה בכל מקום שאליו הגענו בארצות אירופה, אי אפשר היה להשוות זאת עם העוני והדוחק שהיה ברוסיה. באודסה ראינו נשים קשישות רתומות במעין ריתמה עובדות כסבלות בהטענת האניות, דבר אשר לא ראינו בשום מקום אחר, על אף זועות המלחמה. כל אותו זמן לא נפרדתי מפיקור. באודסה קיבלו אותנו בצורה חגיגית, בכיכר המרכזית. הובאנו למיון באיזה סנאטוריום. שם לקחו מאיתנו את

כל חפצינו, הכניסונו לחדרים בלתי מרוהטים. על הקיר מצאתי כתובת: "מי שטרם היה פה — יהיה; מי שהיה, יזכור זאת לעולמים". פיקור אמר לי: "מיטיה, המצב הוא בכי-רע". שוב היינו אסירים, בסנטוריום המוקף גן אשר סביבו גדר גבוהה והגן שמור היטב. נאסרנו על היותנו אנשים שבאו מארצות אנטי-סובייטיות ויש לבדוק בציציותיהם. נקראנו באישון לילה. רבים לא חזרו, ביניהם ידידי פיקור, שלא ידעתי אפילו לאן נעלמו עקבותיו.

במהלך החקירה סיפרתי כל קורותי, כנראה האמינו לי. נשלחתי לקולומנה, עיירה שנמצאה במרחק של 150 ק"מ ממוסקבה, כדי לעבוד בחפירות עבור מוביל הגאז סרטוב-מוסקבה. מדי 40 ק"מ נמצא מחנה של שבויי מלחמה. יום יום היינו יוצאים לחפור. הנורמה שנקבעה לנו היתה שלושה ממ"ע אדמה ליום.

בהיכנסי פעם למטבח נתקלתי באדם שנראה לי כיהודי. התברר שאכן, יהודי הינהו. הודעתי לו שגם אנכי יהודי ומסרתי לו שמי האמיתי. עד אז הכרזתי על עצמי כעל איבן פטרוביץ קרוליוק, טאטרי מקרים. היהודי סיפר לי כי יהודים רבים כאן ועובדים בתפקידים בכירים, החל מה-ג.ק.וו.ד. וגמור ברופא אשר אף הוא חזר מן השבי.

נשלחתי לרתך את צינורות הגאז. ושוב המתנתי לחקירה אשר בלעדית לא היתה כל תקווה להשתחרר מעבודת הכפייה. סוף סוף הגעתי גם אני אל החוקר. שמו היה קודנוב. הוא שאל:

— כיצד זה לא הרגו אותך הגרמנים?

— הם לא ידעו כי יהודי אני.

כעבור זמן מה שוב נקראתי אל החוקר. הוא ברכני על כי שמי טוהר ונמצאתי אזרח הגון של בריה"מ. יחד עם זאת לא היסס להוסיף:

— אנו כאן לחמנו כל השנים, ומה עשית אתה?

הוא אף הזכיר לי שעדיין לא סיימתי את שנות השרות הצבאי שלי ועלי למלאן. אמרתי כי קודם כל רוצה אני לראות אם עוד שרד לי משהו ממשפחתי בחיים. החוקר לא הסכים עמי:

— קודם כל תגמור את השרות הסדיר ותחזיר את חובך למולדת. כאשר תקבל חופשה צבאית תוכל לבקר בביתך.

חייב הייתי לשמוח בחלקי על כי יצאתי "נקי". לא לכולם נתמול מזלם והם הרעברו למקומות אשר לא קל היה לשוב מהם. הפעם הוטל עלי לשמור על שבויים גרמניים. התחלפו התפקידים. עד מהרה נמאס עלי הדבר וחפשתי הזדמנות לעבוד באיזה מקצוע. הטילו עלי לשמור על המכונות בבית-החרושת לעבודות עץ. שם פגשתי שני אנשים ששוחחו ביניהם גרמנית במבטא שוואבי שהיה מוכר לי כל-כך. בטוח הייתי כי אלה הם אנשים ממקומותינו. התברר כי היו אלה יהודים מצ'רנוביץ. לא היה גבול לאושרי. הם סיפרו לי כי יהודים רבים נשארו בעירנו ויש להם קשר עם הבית. כתבתי מכתב הביתה וכעבור ארבעה שבועות קיבלתי תשובה מאבי. הוא כתב שכל בני משפחתנו שרדו בחיים ושמצבם הכלכלי בכי טוב. הוא אף שלח לי 1000 רובל, סכום עצום באותה תקופה. בכסף זה השתמשתי כדי "לקנות" את המפקדים, למען יתנו לי חופשה לנסוע הביתה. אך אבי הקדמני והגיע אלי. הוא שכר חדר אצל אחד היהודים. שוב לא חייתי בקסרקסין או במחנה. אבא אמר: "לא אוכל לקחתך עמי עכשיו, אך אתה מוכרח לחתור כדי להגיע הביתה במהירות האפשרית — למען אמא".

יהודי מצ'רנוביץ' בשבי הנאצי

קיבלתי חופשה של חודש ימים אך עד שהגעתי לצ'רנוביץ' חלף כמעט כל החודש. כה קשים היו סדרי התחבורה לאחר מלחמת העולם.
לא הצלחתי להכיר את עיר מולדתי. רבים מחברי נפלו במלחמה. פגשתי רק אחד מחברי. הוא היה ציוני ונציג בית"ר. חבר זה עלה ארצה רק לפני שנה (ב'1968). משפחתי קיבלה פעמיים הודעה על מותי — פעם ראשונה ב'1941 ובהודעה נאמר כי נפלתי ליד סטאלינגרד. ב'1944 שוב קיבלה הודעה ובה נאמר כי נעלמתי בקרב. לאחר קבלת ההודעה הראשונה ישבו בני משפחתי שבעה ואמרו אחרי קדיש. אפשר לתאר מה גודל השמחה עם שובי. אבא אמר שלא יתן לי לשוב אל הצבא. שאלתי: "ולאן אלך?"
— לארץ ישראל! וכולנו נבוא אחריו.

אבי התקשר עם גוי אחד שהיה מברית גבול מנוסה. היה זה בסוף שנת 1945. נסעתי אל הכפר ושם החליף הגוי את בגדי בגדיו של איכר וליווה אותי אל הגבול הרומני. בעברו השני של הגבול המתינו לי אנשי הקשר שציידו אותי בתעודות מזויפות. תוך 24 שעות נמצאתי כבר מעבר לגבול הונגריה. בבודאפשט התלקטו שרידי השואה שהגיעו לשם ממחנות המוות. בבית רוטשילד עבדו אנשי עלייה ב' והם העבירו אותנו לאוסטריה. הגעתי ללינץ ושם נפגשתי עם גדעון בן ישראל. ממנו קיבלתי חינוך ציוני. הוא הכניסני לקורס הכנה למדריכים בן 4 שבועות, והטיל עלי את התפקיד — לחפש ולגלות ילדים יהודים אשר הופקדו ע"י הוריהם בידי גויים. גיליתי הרבה ילדים כאלה ואירגנתי אותם בקבוצות. אחר כך שלחני גדעון להונגריה כדי להתקשר עם עלייה ב'. כל העבודה הזו היתה בלתי ליגאלית. מאוד פחדתי שמא אתפס בהונגריה כי לא ידעתי אף מילה הונגרית ומנסיוני ידעתי אילו סכנות צפויות לאדם שאינו שולט בשפת המקום. בעת שעברנו את הגבול ההונגרי והמשכנו לנסוע ברכבת אמר לי גדעון בן ישראל: "מוטב שתקרא בעתון או תישן כדי שלא תעורר חשד". שבתי בחזרה עם קבוצת נערים עוזבים בני 12—14. מלחמת הקיום שלהם היתה אכזרית ביותר. כולם היו גנבים, כייסים ויחד עם זאת ילדים חביבים ונבונים. הם נשמעו לי למרות שהכל פחדו מהם. באחת משליחויות אלה הגעתי למנזר שליד מינכן. משם "גנבת" קבוצת נערים. העברתיים דרך נחל מבלי שפשטנו בגדינו. עברנו גבולות אחדים. בואלצבורג העבירונו נהגים כושיים מהצבא האמריקני. קבוצה זו הבאתי להינדסדורף. שם פגשתי לראשונה את זו שעתידיה היתה להיות אשתי. היא עבדה כמורה לילדים יתומים, שרידי השואה. תחת הדרכתה של חנה לויטה מעין-חרוד. הילדים שהבאתי עמי היו מורעבים מאוד. למרות שניתן להם אוכל בשפע וכל טוב לא ידעו שובעה. בדמעות הסתכלנו כיצד הם מתנפלים על האוכל. רבים מהם שכבו במיטה פעם ראשונה מאז תחילת המלחמה. כשבאנו עם בוקר לסדר את המיטות מצאנו תחת כל כר אוצר בלום של מזון. הם סחבו מן השולחן מכל הבא ליד, כי דאגו לעתיד, שמא לא יספיק.

ביקשתי שיחרור מעבודה זו כי רציתי אני עצמי לעלות ארצה. במינכן הכרתי את גבריאל אשר עסק ברכש עבור ישראל. כאן קיבלתי תפקיד חדש. הודות לשליטתי בשפה הגרמנית שלחו אותי להרטמנסברג, שם פורק נשק של ארבע דיביזיות גרמניות. צריך הייתי להיוודע על מקום הימצאו של הנשק. פעמיים נסעתי כששתי מזוודות כבדות בידי. גבריאל נפרד ממני במילים: "אם תיתפס — עשה עצמך שאינך מכיר איש. אם יחקרוך — אל תפצה פה". עברתי כל זאת בהצלחה. לא נתפסתי. כאשר חזרתי להינדסדורף, דרשה ממני חנה לויטה שאצטרף לצוות העובדים עם ילדי השואה. היא אמרה כי הילדים

שהבאתי קשורים אלי בנפשם ויש לי השפעה טובה עליהם. נשארתי ועליתי ארצה יחד עם הילדים. אחדים מהם התגייסו יחד אתי לפלמ"ח והצטיינו כלוחמים. יצאנו מצרפת. ממחנה בנדול, באונייה איטלקית קטנה. שכבנו צפופים על הדרגשים העשויים קרשים, כמו בכל אוניית המעפילים. הגענו לחופי קיסריה ב-14.5.48, יום לפני הקמת המדינה. הצלחנו להימלט מפני הבריטים וקפצנו לים. למרות שנמצאו במקום סירות השתדלו אנשי הפלי"ם להעביר אותנו לחוף על כתפיהם. כעבור יומיים שוב לבשתי מדים, הפעם של הצבא העברי. השתתפתי בקרב על לטרון ונפצעתי ברגלי.

אחי הגיע ארצה בשלהי מלחמת השיחרור, באונייה "אלטלנה". נמצאתי אז ליד בית נאבלאלה. פתאום נכנס אחי לאוהל והודיע כי הוא מצטרף לשורות הצבא. אותו העבירו להר הצופים.

אבא הספיק עוד לשבת בבית-סוהר רומני והשתחרר רק בשל כך שהיו לו קשרים טובים עם אנשי השלטון. לאחר שיחרורו עלה ארצה עם כל המשפחה. בריאותה של אמי היתה רופפת והיא לא עמדה בכל התלאות של שנות המלחמה ומתה טרם הגיעה ארצה. את אשתי לעתיד, את תמה, הכרתי כאמור לעיל במחנה ילדים בהינדסבורג. פעמים אחדות העברתי למחנה זה "סחורה". תמה, יחד עם חנה לויטה ומחנכות נוספות, עמלו רבות על שיקומם וחינוכם של הילדים אשר בבואם למחנה רחוקים היו מהיות אנשים מן הישוב. רבים היו הערכים שצריך היה להשיב להם. לתמה נמסרה קבוצה גדולה של בנות, מגיל שלוש ועד שלוש-עשרה. תמה היתה מוקפת תמיד בבנות אלו ונראתה כדוגרת על אפרוחיה. באותה עת, בצרפת, אף לא שיערתי לעצמי כי אתחתן עמה או עם מי שלא תהיה — כה חשובה ואחראית היתה עבודת שנינו, שתפסה את כל ישותנו.

בארץ שוב נפגשתי עם תמה, בדרך מקרה. לאחר שנפצעתי בקרב לטרון ויצאתי מבית-החולים, כשרגלי נתונה בגבס ואני נשען על קביים, החלטתי לגשת ולהכיר את תל-אביב. פתאום שמעתי שקוראים בשמי. היתה זו תמה אשר עמדה ברחוב בחברת שתי בחורות נוספות. היא הזמינה אותי להיכנס אליה. מאז שוב לא נפרדנו.

SUMMARY

1. We open our current issue with the story of **Mordechai Grünfeld**, a Jewish youth from Ozernowitz. When the war broke out, the Soviet authorities recruited him and placed him in a pre-military unit. Completely cut-off from his home and environment, from Jews in general, he retreated with the routed Soviet army and was captured by the Germans.

His personal story, bare of all adornment, relates how various people, in various places and situations, were hurled hither and thither by the war. Twice was the Grünfeld family notified of their son's death. When the Germans released him, he returned to Odessa only to be imprisoned again, this time as a former Prisoner of War returned from the West.

His attempt to escape succeeded and he reached his home. From there he set out, by means of the "underground train" ("Bree'cha" — clandestine organisation which aided people in crossing the frontiers and emigrating to Palestine). On his way, he gathered a group of orphaned children, smuggling them over boundaries and finally bringing them safely to Palestine.

Here he settled in Moshav "Kefar Achim", where he has been living ever since.

Grünfeld's story is one of a series, recorded by Rivka Gruber "Mother of the Boys" (so named after she had lost two sons in the War of Liberation, when she left her home to live with the first settlers in the Lachish area. Now in Kefar Achim). The complete series will be published.

2. The next chapter consists of two pieces of evidence — the personal stories of **Uri Ya'ari** and **Alfred Israel Glück** — dealing with the "Hechalutz" underground movement in Denmark.

Ya'ari and Glück came to Denmark with a group of youngsters from Germany and Austria for agricultural training prior to emigration to Palestine. On the out-break of the war, they found themselves stranded, cut off from everything in a relatively quiet backwater, restless in spite of fairly decent living conditions. One group founded an underground movement, aimed at reaching Palestine and participating in the war effort. This meant — crossing through Germany. Plans were made and various people attempted to put them into practice: by travelling under railway cars, between their wheels; as stow-aways in goods-trains, etc., Some were captured by the German and executed.